

**Електронна бібліотека
видань історичного факультету
Харківського університету**

Бердута М. З., Крутова Л. О. До питання про кольорову гаму українського народного одягу // Вісник Харківського державного університету. – № 385: Історія. – Вип. 28. – Харків, 1994. – С. 76 – 83.

При використанні матеріалів статті обов'язковим є посилання на її автора з повним бібліографічним описом видання, у якому опубліковано статтю. Дана електронна копія статті може бути скопійована, роздрукована і передана будь-якій особі без обмежень права користування за обов'язкової наявності першої (даної) сторінки з повним бібліографічним описом статті. При повторному розміщенні статті у мережі Інтернет обов'язковим є посилання на сайт історичного факультету.

Адреса редакційної колегії:

Україна, 61077, Харків, пл. Свободи, 4,
Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна,
історичний факультет. **E-mail:** istfac@univer.kharkov.ua

©Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна; історичний факультет

©Автор статті

©Оригінал-макет та художнє оформлення – зазначене у бібліографічному описі видавництва

©Ідея та створення електронної бібліотеки – А. М. Домановський

Hexabiblon / Ed. G. Heimbach. - Lipsiae, 1851.

16. Corpus juris civilis. Vol. 1. Digesta / Rec. Th. Mommsen. - Berolini, 1908. 17. Corpus juris civilis. Vol. 2. Codex Justinienus / Rec. P. Kruger. - Berolini, 1895.

18. Corpus juris civilis. Vol. 3. Novellae / Rec.

R. Schoell. - Berolini, 1904. 19. Goerig H. Das Zunftwesen Konstantinopels im 10. Jahrhundert. Eine Vortrag über „Le Livre du Préfet“ // Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. - Jena, 1909, Bd. 38, H. 5 (November).

20. Excerpta historica iussu imp. Constantini Porphyrogeniti, Vol. 3. Excerpta de insidiis. - Berolini, 1905. 21. Evert-Kappesowa H. Studia nad historią wsi Bizantyjskiej w VII-X wieku. - Łódź,

1963. 22. Leontios von Neapolis. Leben des Heiligen Johannes des Barmherzigen Erzbischofs von Alexandrien / Hrsg. von H. Gelzer. - Freiburg und Leipzig, 1893.

23. Les Nouvelles de Léon VI le Sage / Texte et traduction publiés par P. Noailles et A. Dain. - Paris, 1944. 24. Platon G. Les banquiers dans la législation de Justinien. - Paris, 1912. 25. Procopii Caesariensis opera omnia. Vol. 3. Historia que dicitur arcana

/ Rec. J. Haury, G. Wirth. - Lipsiae, 1963. 26. Procopii Gazaei, christiani rhetoric et hermeneutae, opera quae reperiri potuerunt omnia. Accedunt S. Sophronii Hierosolymitani, Joannis Moschi, Alexandri monachi scripta vel scriptorum fragmenta quae supersunt // Patrologiae Graeca / Ed. J.-P. Migne. T. 87, 1-3 (Turnholti: Brepols, 1976. Vol. 1-3). 27. Demetrii martitis acta // Patrologiae Graeca / Ed. J.-P. Migne. - Paris, 1864, T. 116. 28. Stöckle A. Spättrömische und Byzantinische Zünfte. - Leipzig, 1911.

М.З.Бердуга, Л.О.Крутова

ДО ПИТАННЯ ПРО КОЛЬОРОВУ ГАМУ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО
ОДЯГУ

Своєрідним елементом народної культури та побуту є народний

одяг. Змінюючись на протязі всього історичного шляху, пройденого українським народом, він так чи інакше відбивав певний рівень його матеріальної культури і разом з тим розкривав народні естетичні уявлення.

Останнім часом у нашому вкрай сполітизованому суспільстві набуло актуальності питання про колористику українського народного одягу. Під час обговорення нової державної символіки України у засобах масової інформації, в листівках, зверненнях, брошурах, поширюваних активістами деяких громадсько-політичних об'єднань, було сформульовано твердження про зверхність блакитного та синього кольорів в українському народному одязі, про те, що, мовляв, ці кольори були традиційно улюбленими кольорами українців, а жовті та сині барви найчастіше зустрічалися в козацькому одязі часів Визвольної війни українського народу, очолюваної Б.Хмельницьким.

Отже, мета статті - з'ясувати домінанту в колористичній українського народного одягу за його багатовікову історію.

Звернемося до досліджень авторитетних спеціалістів з історії українського народного одягу - Д.І.Яворницького [6], К.І.Матейко [3], Т.О.Ніколаєвої [4], Н.М.Калашнікової [1] та ін.

Дослідники одягу часів Київської Русі одноставні в тому, що полотно, з якого він вироблявся, в основному зберігало природний сірий колір лляних, конопляних, вовняних ниток [1, с. 42; 3, с. 30; 5, с. 155] або ж відбілювалось. Т.О.Ніколаєва підкреслює, що білий колір сорочки був загальнослов'янською традицією [4, с. 32]. Домотканий одяг прикрашався вишивкою, а окремі елементи одягу фарбувалися в червоний, зелений, синій, жовтий, коричневий, чорний кольори [1, с. 42; 3, с. 30; 5, с. 161]. На думку Н.Л.Пушкарської, червоний колір був улюблений у костюмі жінок усіх станів, він використовувався одночасно і як оберег [5, с. 161]. К.І.Матейко вважає, що "червлений" і "багрянний" одяг, так само, як і "червлені" чоботи, вважався святковим одягом [3, с. 29]. При цьому автор додає, що колір одягу трудових людей був сірим, коричневим, а одяг князя, його людей - червоним, синім, зеленим [3, с. 30]. Яскравий колорит одягу останніх забезпечувався привізними східними, візантійськими тканинами. Вони, звичайно, були дорогими і тому недоступними для простого люду.

У наступні часи, поступово набуваючи чітких національних рис, український народний костюм зберіг своє давньоруську основу.

як у крої головних елементів, так і в колористиці, хоча на формуванні й позначалися впливи одягу сусідніх народів – польського, угорського, литовського, білоруського, російського і турецьких.

Основним матеріалом для головного елементу українського костюму – сорочки – валишалося домоткане відбілене полотно з конопель та льону. Чоловічий селянський одяг XVI – XVIII ст. був представлений відбіленими сорочкою й штанами (за винятком гуцульських "гач", що шилися з червоного сукна [3, с. 18]).

Сорочки підперізували червоним, жовтим чи іншого кольору поясами [3, с. 35]. Н.М.Калашнікова додає, що в колористиці чоловічих поясів того часу все ж переважала червона гама [1, с. 117].

Верхній чоловічий селянський одяг виготовлявся з домашнього сукна. Нам відомі коричневі, сірі, білі, чорні свити, червоні, темно-червоні, сірі, чорні, рідше білі сардаки, коричневі кожухи, коричневі та сірі киреї [1, с. 129, 117; 3, с. 18, 35].

Щодо чоловічого взуття, то відповідно до матеріальних можливостей селяни носили кольорові м'які сап'янці та грубі, переважно чорного кольору чоботи. Але в цілому чоботи для них і у XVIII ст. залишалися святковим взуттям [1, с. 118].

Колоритністю одягу виділялись козаки. Їх подотняні, сукняні або шовкові шаровари були переважно синього, рідше червоного кольорів [1, с. 113, 116; 3, с. 18; 6, с. 201-202, 203, 207], нижні каптани – червоного, буракового, блакитного, синього, зеленого, жовтого кольорів [6, с. 201, 203, 204, 206; 3, с. 38; 1, с. 129]. Підперізувалися козаки широкими поясами турецького походження червоного, зеленого, буракового, лілового, блакитного, коричневого кольорів [6, с. 201, 203, 204, 206]. Зверху на червоний каптан одягався синій жупан з червоними "закаврашами" – вилогами. Як правило, козак добирав до каптану контрастний за кольором жупан. Д.І.Яворницький подає свідчення про білі, макові, зелені, червоні, блакитні жупани [6, с. 201, 203, 204, 206]. К.І.Матейко вважає, що в козаків були жупани переважно малинового кольору [3, с. 38]. Н.М.Калашнікова вказує на різнобарвну гаму козацьких жупанів [1, с. 129].

Зрозуміло, що не всім соціальним прошаркам козаків був доступним такий одяг. Згадувана у Д.І.Яворницького вовча шуба, крита зеленим сукном, належала, очевидно, заможному козаку, а проста біла свита – козаку меншого достатку [6, с. 202].

Довершували козацький одяг сірі смушкові шапки з червоним або синім шликом та червоні, жовті, зелені сап'янові чоботи [6, с. 201, 204, 207; 3, с. 38; 1, с. 118].

Жіночий селянський одяг XVI - XVIII ст. складався з відбіленої лляної або полотняної сорочки, прикрашеної вишивкою, чорної або червоної вовняної обгортки, червоної, перетканної білими нитками запаски та пояса - червоного, зеленого, синього або ж чорного. Святковим жіночим взуттям були червоні сап'янці. У овита жінки покривали голову поверх очіпка білою наміткою. Повсякденною прикрасою дівочого волосся були уплітки - товсті нитки з конопляної кулелі, обмотаної червоною вовною [1, с. 121, 123, 124, 125; 3, с. 18]. Верхній жіночий селянський одяг був аналогічний чоловічому.

Вартість уваги одяг українських міщан. Рідові міщани - ремісники, дрібні крамарі, селяни та інші категорії міської бідноти носили традиційний (селянський) одяг. Заможні ж міщани, як і українська шляхта, і верхівка козацтва, прагнули в усьому, а також в одязі, наслідувати пануючим верствам тієї держави, до складу якої на той чи інший час входила відповідна частина українських земель (Польщі, Угорщини, Росії). І хоча у костюмі цих заможних прошарків українського суспільства збереглися складові частини традиційного одягу аж до XIX ст., все ж він зазнав певного впливу іноземної моди. Це відбулося і на колористиці їх костюма, оскільки престижними були коштовні іноземні тканини, а вони вносили нові відтінки. Про це свідчать назви кольорів: "вишневий, рубіновий, борщевий, кораловий, маковий, шарлатний, кармазинний, фіалковий, блакитний, лазуровий, туркусовий, папужний, травистий, сірчастий, помаранчевий, цинемоновий" [3, с. 43].

Під впливом традицій польського костюма в побут української шляхти, козацької старшини і заможних міщан увійшли різні види верхнього одягу - жупан, кунтуш, келія. Н.М.Калашнікова, К.І.Матейко наводять свідчення про червоні, блакитні, сині, зелені жупани. Але оскільки синій колір домінував в одязі польської шляхти, то верхівка українського суспільства саме синьому та його відтінкам нерідко надавала перевагу [1, с. 129; 3, с. 42, 108].

Докорінні зміни в розвитку продуктивних сил українських земель, що відбувалися в нових політичних умовах кінця XVIII та протягом XIX ст., значні зрушення в громадсько-політичній думці, культурі та побуті українців позначилися і на традиційному українському костюмі. В першу чергу на костюмі заможних верств українського суспільства. Одяг міської верхівки та нащадків української шляхти і козацької старшини поступово втрачав свою традиційну основу, наближаючись до європейського костюма. Зникла з нього

й українська вишивка. Вона вже не розглядалася як оберег, а лише як приналежність до "хлопства".

Найочніше ці впливи позначилися на одязі українських селян. А тому вивчення змін у колористиці народного костюма можливе лише на прикладі селянського одягу XIX - початку XX ст., тим більше, що в сучасній науковій літературі він досить детально описаний [3; 4].

Особливу увагу привертає Середнє Подніпров'я, де у XIX ст. склався український національний тип костюма. На думку Г.С.Маслової та Т.О.Ніколаєвої він переважав у Чернігівщині, Київщині, частині Полтавщини [4, с. 154].

Основу його колористики складали (вже традиційно) природні кольори лляних, полотняних та вовняних ниток. Разом з тим вона набувала своєрідного звучання завдяки характерному поєднанню барв. В одязі північних районів Чернігівщини та Київщини переважали білий та червоний кольори; на Чернігівщині червоний колір переходив у вишнево-фіолетовий, а на Київщині біло-червона сполука доповнювалася незначним вкрапленням синього в поясному одязі, вишивкою сорочок та ін. [4, с. 156, 166, 167].

У центральних районах Київщини, що теж відносяться до поліської зони, у вишивці сорочок переважала двокольорність - червоний та синій або червоний і чорний. У поясному та нагрудному жіночому одязі чорний та темно-синій кольори відповідали робочому, буденному одягу, а яскраво-синій, червоний, зелений - святковому. У верхньому одязі жінки віддавали перевагу білим свитам і кожухам, хоча побутовали тут і вироби з тонкого сукна, пофарбованого в яскраві барви. Носили і темно-синій жупан. Чоловічі свити, киреї й кожухи були коричневого та чорного кольорів. Святковим взуттям вважалися червоні та жовті сап'янці, червоні й чорні черевики [4, с. 162-165, 44].

В історико-етнографічній зоні Середньої Наддніпрянщини (зокрема в південних районах Київщини й Чернігівщини, на Полтавщині) червоно-чорна, червоно-синя двокольорність вишиванок доповнювалася незначним додатком зеленої, жовтої, білої або трохи підфарбованої у світлі відтінки лляної нитки [4, с. 159, 172]. У центральній Полтавщині набула поширення в кінці XIX ст. чорно-біла вишивка хрестиком, а загалом для цього району була характерна вишивка білою або голубою, сірою, коричневою нитками [4, с. 174].

Щодо тональності інших видів одягу вказаної зони, то вона

була близькою до кольорової гами народного костюма центральної Київщини, але в ній посилювалося звучання приглушених тонів: вишневого, коричневого, темно-синього, темно-зеленого, навіть чорного. Водночас зберігалась яскравість загального колориту [4, с. 159-161, 174-175, 189-192, 199-204, 207-211, 214-215, 218-219, 221].

Народна вишивка Поділля виділяється яскравою червоно-чорною двокольорністю, щоправда в західних районах Поділля в ній підкреслено домінує чорний колір. Лише подекуди до них додавалася жовто-оранжева барва [3, с. 62, 63, 178]. З інших елементів народного костюма К.І.Матейко називає жіночі чорні й сині корсетки, бекеші, криті синім або зеленим сукном, малинові пояси. Загальний колорит подільського одягу за її характеристикою являв собою співставлення білого (тканини) й чорного з невеликою домішкою жовтої та червоної фарб [3, с. 179-181, 189].

Цікава колористика українського народного одягу прикарпатської зони та Карпат. Бражає розмаїття барв вишивки. Так, для буковинських сорочок характерний темний колорит з перевагою чорного, темно-вишневого і коричневого кольорів; у космацьких домінує осіння гама; верховинських – синій та фіолетовий кольори; пістинських – темно-червоні; косівських – червоно-чорні тони. Бойківським вишиванкам притаманний більш стриманий колорит, у жіночих сорочках переважають чорний та червоний кольори, у чоловічих – чорний та синій. Основними ж кольорами вишиванок гірських районів Карпат К.І.Матейко вважає червоний, зелений, жовтий, чорний із вкрапленням синього та фіолетового. Поліхромністю відзначаються вишивки Прикарпаття, що виконувались чорними, червоними, жовтими та зеленими нитками [3, с. 64-65, 198-199].

Певні уявлення про колорит одягу в цілому даного регіону надають матеріали, зібрані К.І.Матейко. Автор розповідає про темно-коричневі прикарпатські лейбики і святкові сині лемківські, про білі камізьелки бойків, лемків, гуцулів, покутян, буковинців. У західних лемків святкова камізьелька була синього кольору [3, с. 92, 94, 202, 203].

Верхній одяг загалом зберігав природний колір овечої шкіри та ниток, виготовлених з овечої вовни. Гугля шилася з сірого або білого доморобного сукна, чуга (чугай) – з темно-коричневого, гуня – з коричневого, сірого, білого. Більш колоритними були дердаки; вони вироблялися з чорного, білого, темно-коричневого та червоного сукна, ще й вишивалися червоними та жовтими нитками.

В українсько-польському етнографічному пограниччі побутували сині сукмани та жупани [3, с. 97-101, 192-193, 203].

Різномбарним був жіночий поясний одяг. Своєю мальовничістю відзначалися гуцульські запаски: яскраво-жовті козацькі, яскраво-червоні яворівські, темно-коричневі верховинські, червоні з чорною вишивкою пістинькі, чорні з вишневого кольору на карпатському підгір'ї та світло-червоні зі світло-жовтими й зеленими смугами у верхів'ях Черемоша. Не менш цікавим був колорит обгортки. Вони виготовлялися з однотонного червоного або чорного вовняного полотна і перетикалися вузькими різнокольоровими смугами у повній гармонії з вишивкою на сорочці. З чоловічого поясного одягу К.І.Матейко вирізняє гуцульські гачі з білого й червоного сукна [3, с. 74, 76, 193, 194].

Довершував народний костюм головний убір. Дівчата прикрашали волосся червоними стрічками або червоними вовняними нитками, жінки - червоною свитковою хусткою (у бойків вона називалася багровою). Чоловічі головні убори були більш різноманітними як за формою, так і за кольоровою гамою. Гуцули носили чорну фетрову кресаню, дно якої було обведене золотистим галуном або різнокольоровими шнурками-байорками. Парубки прикріпляли до кресані круглі вовняні китиці - кутастики, а знизу - червоний сип'яновий ремінець. Ваймку гуцули змінювали кресаню на темно-синю або червону клепаню, а подекуди - на чорну баранячу шапку, підбиту білим смушком. Більш стриманий колорит чоловічих головних уборів бойків та лемків. Перші одягали влітку солом'яну кресаню з чорною стрічкою для літніх і червоною для молодих, другі носили влітку чорні фетрові капелюхи, а ваймку - круглі баранячі шапки, обшиті зверху синім сукном [3, с. 193, 196, 201, 203].

Що стосується найменш дослідженого щодо розгляданих питань регіону України - Слобожанщини, то слід відзначити, що тут, як і на Лівобережній Україні, Київщині, існували різні кольори одягу, вишивок, взуття. Найбільш поширені були білий, червоний, чорний, жовтий і зелений кольори [7, с. 65-66]. Козацька старшина, а часто і селяни Слобожанщини носили широкі жовті штани, синього, червоного і зеленого кольорів черкески [8, с. 162-173].

Отже, український народний одяг надзвичайно багатий за своїм колоритом. У різних регіонах України історично склалися свої особливості сполучення барв. Так, на Поліссі переважав червоний колір, у середній смузі - на Полтавщині, Слобожанщині, південній Київщині - виділявся червоний у поєднанні з чорним або синім, на

Поділілі - зі сходу на захід - все виразніше опостерігається чорний. У розмаїтті кольорів Карпат та Закарпаття домінували чорний та червоний різних відтінків у оподуванні з синім, жовтим, зеленим. З наближенням до польської етнографічної зони загальна тональність одягу ставала дедалі стриманішою, в ній посилювалося значення синьої гами.

В яскравому барвистому козацькому одязі на перший план виступали червоний та синій кольори.

Таким чином, розглянутий матеріал свідчить про те, що у колористиці українського народного костюма перше місце належить червоній барві, друге - чорній, третє - синій.

Л і т е р а т у р а

1. Древняя одежда народов Восточной Европы: Материалы к историко-этнографическому атласу. - М., 1986. 2. Культура і побут населення України: Навчальний посібник. - К., 1991. 3. Матейко К.І. Український народний одяг. - К., 1977. 4. Ніколаєва Т.А. Украинская народная одежда: Среднее Поднепровье. - К., 1987. 5. Пушкарєва Н.Л. Женщины Древней Руси. - М., 1989. 6. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків: В 3 т. - К., 1990. - Т. I. 7. Описи Харківського намісництва кінця ХУІІІ ст. - К., 1991. 8. Багалій Д.І. Історія Слобідської України. - Харків, 1990.

Г.О.Савченко

АКАДЕМІК М.Ф.СУМЦОВ І УКРАЇНСЬКЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ КІНЦЯ ХІХ - ПОЧАТКУ ХХ СТ.

На сучасному етапі духовного відродження українського народу проблема осмислення участі в ньому видатних учених минулого набуває особливого науково-теоретичного і практичного значення.

Творча спадщина акад. М.Ф.Сумцова актуальна на сьогодні для України, коли пробуджується національна самосвідомість народу, спостерігаються потяг до історії своєї Батьківщини, усвідомлення її місця в світовій історії. З іменем М.Ф.Сумцова пов'язане відродження української національної культури на Слобожанщині в кінці ХІХ - початку ХХ ст. Через його багатогранну наукову творчість червоною ниткою проходить тема історії і культури України.